

Wojciech Walat

Uniwersytet Rzeszowski

KOMPETENCJE SPOŁECZNE NAUCZYCIELI EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ I WCZESNOSZKOLNEJ NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Streszczenie

Na przełomie XX/XXI wieku okazało się, iż kompetencje społeczne nauczycieli są równie istotne jak te, które dotychczas mocno akcentowano i szeroko opisywano, czyli kompetencje merytoryczne, psychologiczno-pedagogiczne i dydaktyczno-metodyczne. Współcześnie zwraca się szczególną uwagę na to, iż nauczyciel, który opanował takie cechy jak *asertywność, empatia, współpraca, umiejętność budowania autorytetu, łatwość komunikacji czy efektywne radzenie sobie w sytuacjach stresowych* jest właściwie przygotowany do pracy w przedszkolu i klasach początkowych szkoły podstawowej. To właśnie na początku edukacji dzieci i uczniowie powinni trafić na takiego przewodnika po świecie kształcenia, który swoją wiedzą, umiejętnościami, a przede wszystkim osobowością sprawi, że z pasją zaczną pogłębiać swą wiedzę oraz doskonalić umiejętności.

Słowa kluczowe: nauczyciel, kompetencje społeczne nauczyciela, edukacja przedszkolna, edukacja wczesnoszkolna

SOCIAL COMPETENCES OF TEACHERS OF PRE-SCHOOL AND EARLY CHILDHOOD EDUCATION AT THE TURN OF THE 20TH AND 21ST CENTURY

Abstract

At the turn of the 20th and 21st century, it turned out that the social competences of teachers are as important as those that have so far been emphasized and described extensively, i.e. content-based, psycho-pedagogic and didactic-methodical competences. Nowadays, special attention is paid to the fact that a teacher who has mastered assertiveness, empathy, cooperation, ability to build authority, ease of communication or effective coping in stressful situations is properly prepared for work in the kindergarten and primary school. It is at the beginning of education that children and pupils should find such a teacher-guide in the world of education, which with their knowledge, skills and first of all personality will make them passionate to deepen their knowledge and improve their skills.

Key words: teacher, social competence teacher, pre-school education, early school education

Wstęp

Kompetencje społeczne nauczycieli stały się aktualnie niezwykle istotnym zagadnieniem w kształceniu przyszłej kadry pedagogicznej, a dynamicznie zmieniające się wymagania świata sprawiły, iż nabywanie tychże umiejętności stało się jedną z ważniejszych kwestii. Aby mów w pełni podjąć zagadnienia związane z tematem artykułu warto na początek przywołać krótką definicję kompetencji społecznych E. Nęcki, który je określa „jako skuteczność działania w sytuacjach trudnych społecznie”¹, a z takimi niewątpliwie każdego dnia stykają się nauczyciele w środowisku przedszkolnym oraz szkolnym. Kwestią związaną z obszarem kompetencji społecznych nauczycieli nieco szerzej zajęto się dopiero po roku 1989, kiedy to nastąpiła zmiana ustroju społeczno-politycznego Polski, a kolejny jej rozkwit przypadł na okres włączenia się Polski w budowanie europejskiej przestrzeni edukacyjnej po 2004 roku, kiedy to zaczęto zwracać większą uwagę na umiejętności społeczne pedagogów w ciągle rozwijającym się społeczeństwie informacyjnym.

1. Kompetencje nauczyciela

W pedagogice interesujące nas pojęcie kompetencji jest definiowane przez szerokie grono badaczy, zaliczamy do niego między innymi W. Okonia, J. Szempruch, E. Goźlińską, F. Szloska czy S. Dylaka. Nie sposób pominąć tegoż pojęcia w ujęciu W. Okonia, który to pisze, iż: „kompetencja jest to zdolność oraz gotowość do wykonywania zadań, na określonym poziomie bądź też wyuczona umiejętność robienia rzeczy dobrze, a także rozwinięte sprawności niezbędne do radzenia sobie z problemami”². Nieco inaczej termin ten został opracowany przez S. Dylaka, który traktuje kompetencję jako „niezwykle złożoną dyspozycję, która stanowi wypadkową wiedzy, umiejętności i postaw, a także motywacji, emocji oraz wartościowania”³. Znacznie to hasło rozszerzyła M. Czerepaniak-Walczak, pisząc, że kompetencja to „swoista, szczególna właściwość, niejako dyspozycja osiągnięta przez wyuczenie, istotne jest również to, iż uświadamiana jest ona przez człowieka, a także możliwa do zaobserwowania przez inne osoby i powtarzana (trzeba wyraźnie podkreślić, iż nie jest ona aktem jednorazowym). Jej strukturę tworzą następujące komponenty takie jak: umiejętność adekwatnego zachowania się oraz świadomość potrzeby i skutków zachowania, a także przyjęcie odpowiedzialności za skutki”⁴.

Nieco inne ujęcie tematu kompetencji nauczyciela zaprezentowane zostało w publikacji *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, gdzie poprzez kompetencje rozumie się: „(...) przygotowanie zawodowe, a także strukturę poznawczą złożoną z wiedzy, umiejętności, pełnomocnictw oraz uprawnień do działania (...), układ zawodowych kompetencji nauczyciela ma na celu uzyskanie tychże umiejętności zawodowych oraz działania w sensie samodzielnego planowania oraz realizacji i kontrolowania (...) jest to zdolność do wykonywania

¹ E. Nęcka, *Inteligencja. Struktura – geneza – funkcje*, Gdańsk 2003, s. 37.

² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1984, s. 155.

³ S. Dylak, *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań 1995, s. 37.

⁴ M. Czerepaniak-Walczak, *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Szczecin 1994, s. 135-137.

czynności zawodowych w sposób zgodny ze standardami, które wymagane są dla danego zadania zawodowego, należy pamiętać, że standardy kwalifikacyjne to ogólnie akceptowane przez przedstawicieli edukacji normy wymagań, opisujące zespół niezbędnych umiejętności, wiadomości oraz postaw do wykonywania danego zawodu⁵.

Najważniejszą cechą kompetencji nauczycieli jest ich złożoność, przejawiająca się w powiązaniu wiedzy teoretycznej, a także umiejętności oraz cech osobowości i motywacji nauczyciela. Istotnym wyróżnikiem jest również celowość „wskazująca na sens realizacji działania jakie nauczyciel chce w toku swojej praktycznej działalności podjąć”⁶. Nie można zapomnieć także o zmienności (rozwoju) kompetencji, którą zdefiniować należy jako możliwość zmiany łączącej się z rozwojem i dostosowaniem do obecnych wymagań edukacyjnych.

Kompetencje zawodowe nauczyciela uwzględniają wiedzę (na którą składa się znajomość problematyki przedmiotowej), uzdolnienia (czyli wszystko to, co związane jest z doskonaleniem oraz podnoszeniem poziomu umiejętności), umiejętności (pojmowane jako znajomość tematyki z danego zakresu) oraz cechy osobowości (inaczej rozumiane jako uwarunkowania psychiczne)⁷.

2. Obszary kompetencji nauczycielskich

Opisując zagadnienia związane z kompetencjami nauczyciela należy wyznaczyć ich obszary, które przez wielu badaczy są nieco inaczej rozpatrywane, gdyż ich lista jest ciągle otwarta – zależna od aktualnego stanu rozwoju społecznego, w którym przyszło im mierzyć się z tymi zagadnieniami.

Znaczna część badaczy na pierwszym miejscu wyróżnia kompetencje merytoryczne (zwane inaczej kompetencjami specjalistycznymi bądź rzeczowymi), bowiem pedagogzy zdobywają je podczas studiów, a także w nieustającym procesie samokształcenia (zarówno tym zorganizowanym jak i indywidualnym). Jak podkreśla A. Malec nauczyciela kompetentnego merytorycznie możemy z pewnością poznać po tym, iż opanował on dogłębnie oraz zrozumiał materiał w ramach danego przedmiotu⁸. W odniesieniu do nauczycieli wychowania przedszkolnego, a może przede wszystkim edukacji wczesnoszkolnej, kompetencje merytoryczne nabierają szczególnego znaczenia, a to wszystko za sprawą formy organizacji procesów dydaktyczno-wychowawczych w klasach I-III, czyli kształcenia zintegrowanego. To właśnie na pierwszym poziomie edukacyjnym kompetentni przewodnicy po świecie edukacyjnym muszą posiadać wiedzę z wielu dziedzin edukacji, ponieważ wymaga tego od nich kształcenie zintegrowane, którego głównym założeniem jest tworzenie całościowej wiedzy o świecie z wielu (poza odrębnych) części. Na ten obszar kompetencji składają się wiedza oraz umiejętności niezbędne do nauczania danego przedmiotu – w tym przypadku należy opanować taki wachlarz kwalifikacji pozwalający na przedstawienie dzieciom stojącym na progu swej drogi edukacji

⁵ E. Goźlińska, F. Szlosek, *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, Radom 1997, s. 106.

⁶ P. Oleśniak, *Kompetencje – uzgodnienia terminologiczne*, [w:] *Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje*, pod red. E. Przygońskiej, Toruń 2010, s. 68.

⁷ *Ibidem*, s. 70-71.

⁸ A. Malec, *O przestrzeniach profesjonalnych kompetencji współczesnego nauczyciela*, [w:] *Kompetencje zawodowe nauczyciela w teorii i praktyce*, pod red. Z. Załony, Nowy Sącz 2013, s. 14.

scalonego obrazu świata w sposób jak najbardziej interesujący i pełny (systemowy ujęty – holistyczny).

Na pierwszym etapie edukacyjnym kompetencje rzeczowe nabierają specyficznego znaczenia i stają się najważniejsze spośród wszystkich, bowiem jak zauważa W. Strykowski szczególną uwagę zwraca się na ukazanie związków między elementami treści nauczania zarówno w ramach danego przedmiotu, jak i pomiędzy różnymi przedmiotami⁹. W ramach reformy edukacji w 1999 roku wyraźnie podkreślono, iż dzieci muszą poznawać świat całościowo (holistycznie), dlatego też kompetencje merytoryczne, w opinii wielu specjalistów, są najważniejsze. W dobie tak dynamicznie zmieniającego się świata, również kwalifikacje pedagogów zaczęły ulegać zmianie. Pierwszą z nich jest nieustanna konieczność rozszerzania wiedzy, bowiem współczesna szkoła szczególny nacisk kładzie na nauczanie zintegrowane oraz interdyscyplinarne. Kolejną jest stałe aktualizowanie i selekcjonowanie wiedzy – jeżeli pedagog przekazuje uczniom treści zdezaktualizowane staje się tym samym *wtórny analfabeta*¹⁰ nieuwzględniającym najnowszych odkryć w dziedzinie nauki. Równie niebezpiecznym zjawiskiem, jak nieaktualne treści, jest również ich nadmiar, gdyż zalewanie najmłodszych „strumieniem informacji” nie sprzyja ich przyswajaniu, dlatego też współczesny nauczyciel musi również w sposób bardzo przemyślany wybrać te wiadomości, które staną się niezbędne dla uczniów u progę ich edukacji.

Do kompetencji nauczycielskich zalicza się również te z obszaru psychologiczno-pedagogicznego. Pod tą ogólną nazwą kryje się niezwykle rozległy obszar zarówno wiedzy psychologicznej jak i pedagogicznej współczesnego nauczyciela¹¹. Jest to niezwykle pojemny obszar kompetencji ponieważ zaliczane są tu treści związane między innymi z psychologią rozwojową, wychowawczą oraz zagadnienia dotyczące umiejętnego wykorzystywania wiedzy teoretycznej w celu lepszego i w miarę możliwości dogłębnego poznania swoich uczniów. W ramach kompetencji psychologiczno-pedagogicznych wyróżnia się również organizowanie złożonego procesu kształcenia, a także wychowania, bowiem w edukacji zintegrowanej nie sposób rozdzielić kształcenia i wychowania, które przebiega łącznie. W edukacji występuje również aspekt związany z kontrolowaniem oraz ocenianiem młodych osób poddawanych nieustannemu procesowi uczenia się. W. Strykowski pisze, iż „(...) nauczyciel zobowiązany jest do posiadania bazy teoretycznej z zakresu psychologii oraz pedagogiki, która pozwoli na działalność dydaktyczno-wychowawczą, a także diagnostyczną uczniów”¹².

W grupie najbardziej istotnych obszarów kompetencji współczesnego nauczyciela znalazły się również te dydaktyczno-metodyczne. Zalicza się tu wiedzę operacyjną na temat istoty, zasad oraz metod realizacji złożonego procesu kształcenia¹³. Podejmując rozważania na temat tych kwalifikacji należy uświadomić sobie, czym tak właściwie dzisiaj jest ów proces kształcenia, który zmienił się na przestrzeni lat. W świetle najnowszych badań przez kształcenie rozumie się zespół czynności nauczyciela, a także uczniów, w którym to nauczyciel w głównej mierze stwarza warunki dla uczniów do samodzielnego zdobywania wiedzy jak również uruchamiania

⁹ W. Strykowski, *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, „Neodidagmata” 27/28, Poznań 2005, s. 20.

¹⁰ *Ibidem*, s. 20.

¹¹ *Ibidem*, s. 21.

¹² W. Strykowski, *Szkoła współczesna i zachodzące w niej procesy*, [w:] *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, pod red. W. Strykowskiego, J. Strykowskiej, J. Pielachowskiego, Poznań 2005, s. 27.

¹³ W. Strykowski, *Kompetencje ...*, *op. cit.*, s. 23.

wszelkiego rodzaju aktywności¹⁴. Pełny zakres kompetencji w obszarze dydaktyczno-metodycznym obejmuje również wiedzę na temat zasad kształcenia, które pomogą w realizacji najważniejszego procesu na drodze edukacji. W. Strykowski tak o tym pisze: (...) *znajomość zasad oraz umiejętność ich stosowania w realizacji procesu kształcenia stały się swoistym abecadłem kompetencji dydaktyczno-metodycznych nauczyciela*¹⁵.

3. Kompetencje społeczne nauczycieli

Współcześnie, gdy w każdej dziedzinie życia zachodzą zmiany charakterystyczne dla społeczeństwa informacyjnego, zmiany te nie omijają także edukacji, gdzie stałej aktualizacji ulegają zarówno treści kształcenia jak i sam model przygotowania i funkcjonowania zawodowego nauczycieli. Coraz częściej wymaga się od nauczycieli nie tylko tego, aby byli jak najlepiej wykształceni i przekazywali wiedzę holistycznie, ale również dba się o to, aby posiadali oni wachlarz swoistych kompetencji społecznych tak ważnych szczególnie w kształceniu zintegrowanym, bowiem to od ich postawy w dużym stopniu zależeć będzie dalsze nastawienie najmłodszych do (długiego i trudnego) procesu kształcenia. To właśnie efektywne funkcjonowanie na polu relacji z innymi osobami jest umiejętnością niezbędną dla wszystkich osób, które na co dzień w swej pracy obcują z innymi ludźmi – tak jest w przypadku nauczycieli, którzy każdego dnia przebywają z dziećmi i młodzieżą, a także ich rodzicami bądź opiekunami. Jak zaznacza J. Jarmózek: „(...) nauczyciele (...) to grupa zawodowa, w której sensowne oraz owocne kontakty z innymi ludźmi są niezbędne, a umiejętności, a także kompetencje społeczne stanowią wyznacznik efektywności funkcjonowania jednostki w rzeczywistych sytuacjach życiowych¹⁶”.

Jak podkreślają znawcy tematu kompetencje społeczne są niezwykle ważnym obszarem i niejako narzędziem, które opanował nauczyciel pracujący z dziećmi, jednakże pedagodzy, którzy dopiero wchodzą w środowisko szkolne nie mają łatwego zadania, gdyż w trakcie toku studiów nie opanowali odpowiednich umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach w życiu codziennym środowiska szkolnego. Nauczyciele mają poczucie braku umiejętności radzenia sobie między innymi z „konfliktem interpersonalnym w szkole, nie opanowali umiejętności negocjacji oraz mediacji, a także asertywnej obrony własnego stanowiska bardzo często nie potrafią także budować własnego autorytetu w oczach swoich uczniów¹⁷”.

Kompetencje społeczne charakterystyczne dla pracy nauczycieli pojmowane są w sposób szeroki i wielorako są definiowane. H. Sęp, zwraca również uwagę na to, iż termin kompetencje społeczne bardzo często jest utożsamiany z hasłem umiejętności społecznych, co jest zabiegiem nieprawidłowym, ponieważ istnieje wyraźna różnica pomiędzy tymi pojęciami. *Umiejętności*

¹⁴ W. Okoń, *Kształcenie*, [w:] *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 200-203.

¹⁵ W. Strykowski, *Kompetencje ...*, op. cit., s. 23.

¹⁶ J. Jarmózek, *Kompetencje społeczne nauczyciela, a skuteczność pracy w szkole*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 30, s. 214.

¹⁷ E. Sałata, *Realizacja kompetencji nauczycielskich w opinii badanych nauczycieli*, [w:] *Kompetencje komunikacyjne nauczyciela jako droga do sukcesu wychowawczego*, pod red. F. Mezihorák, Nakladatelství Votobia Praha, Olomouc 2003, s. 579-582.

społeczne to: „zachowania, które ujawniane są przez osobę efektywnie oraz efektywnie działającą w określonej sytuacji społecznej”¹⁸, zaś *kompetencje społeczne* „wartościują wykonane zadanie z uwzględnieniem adekwatności do sytuacji”¹⁹. Na podstawie powyżej przytoczonych definicji można stwierdzić, iż kompetencje społeczne to złożone umiejętności jakimi dysponuje osoba przebywająca w stałym kontakcie z innymi jednostkami, a kwalifikacje te pozwalają na efektywność oraz skuteczność radzenia sobie w określonych sytuacjach społecznych.

Kompetencje społeczne w znacznym stopniu przyczyniają się do efektywności pracy nauczyciela, która powinna stać stale na bardzo wysokim poziomie, a jest to możliwe tylko i wyłącznie wtedy, kiedy pedagogzy uświadomią sobie i podejmą starania rozwoju kompetencji – w tym również kompetencji społecznych.

Podjmując rozważania na temat kompetencji społecznych wśród nauczycieli najważniejszą, a zarazem chyba najtrudniejszą z nich, jest *umiejętność budowania autorytetu* (szczególnie trudne jest to w pracy ze starszymi uczniami oraz młodzieżą). Niewątpliwie nauczyciel jest liderem w każdym środowisku klasowym, a lider w sposób naturalny dąży do bycia autorytetem²⁰. Każdy pedagog powinien zapamiętać słowa J. Jarmózek: „nauczyciel, który potrafi zbudować autorytet jest bardziej efektywny w zarządzaniu grupą”²¹. Dlatego też każdy nauczyciel powinien próbować stać się osobą znaczącą dla swoich uczniów, nie jest to zadanie łatwe, ale możliwe do zrealizowania tym bardziej, iż nie możemy mówić o jednym typie autorytetu. Jednostką ważną dla uczniów można stać się poprzez wiedzę, umiejętności oraz doświadczenia jaki posiadamy – taki model nazywamy typem eksperta; autorytetem staje się również osoba, która posiada wrodzone cechy przywódcze (w tym przypadku możemy mówić o autorytecie kształtującym się w sposób naturalny); istnieje również możliwość niejako nadania jednostce autorytetu poprzez nadanie jej władzy²². Sytuacja optymalna ma miejsce wtedy, gdy nauczyciel w oczach swoich uczniów jest zarówno ekspertem posiadającym „ocean” interesujących ich wiadomości jak i posiada szereg umiejętności przywódczych cenionych przez dzieci i młodzież. Nie zawsze jednak taka sytuacja ma miejsce, a budowanie autorytetu jest procesem żmudnym i długotrwałym, na który niezaprzeczalnie składa się konsekwencja, a także rozważa. Kompetencje społeczne można niezwykle łatwo nadzarpnąć, chociażby jedno niewłaściwe i nieprzemyślane działanie może zniweczyć wypracowany przez lata u uczniów autorytet. Taki stan rzeczy nie jest nigdy możliwy do zrealizowania jeżeli do uczniów będziemy podchodzili w sposób przedmiotowy, a nie podmiotowy. Dlatego też na uwagę zasługuje sugestia J. Jarmózek, iż relacje z uczniami należy oprzeć na postawie: *ja jestem OK, ty jesteś OK*²³.

Budowanie autorytetu, który jest jednym z najważniejszych elementów kompetencji społecznych nauczyciela nie jest kwestią łatwą, w szczególności dla przyszłych pedagogów oraz tych stojących u progu swojej kariery związanej z edukacją młodszego pokolenia, dlatego też warto wspomnieć o wyznacznikach stworzonych przez F. Arends’a, które zapewne mogą pomóc w stworzeniu takiego stanu rzeczy, a są nimi:

– *wyznaczanie rozsądnych granic;*

¹⁸ H. Sęk, *Społeczna psychologia kliniczna*, Warszawa 2000, s. 28.

¹⁹ *Ibidem*, s. 28.

²⁰ *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, pod red. A. Oblubińskiego, Toruń 2012, s. 24.

²¹ J. Jarmózek, *Kompetencje ...*, op. cit., s. 223.

²² J. Zimny, *Współczesny model autorytetu nauczyciela*, Lublin 2006, s. 67.

²³ J. Jarmózek, *Kompetencje ...*, op. cit., s. 224.

- *stanowczość i konsekwencja;*
- *jasne przekazywanie obowiązujących norm;*
- *uczciwość*
- *sprawiedliwość;*
- *budowanie relacji opartych na szacunku oraz akceptacji*²⁴.

Na pierwszym etapie edukacyjnym nauczycielom łatwiej jest zbudować swój autorytet u uczniów, gdyż stanem jak najbardziej normalnym i typowym jest to, że pozycja osoby znaczącej przypada właśnie nauczycielce (uczniowie mówią: „moja Pani”), a nie na przykład mamie czy też tacie, a dzieje się tak w głównej mierze dlatego, iż to właśnie w szkole, bądź przedszkolu dzieci przebywają znaczną część czasu i są (na ogół) zasypywane informacjami, ciekawostkami i doświadczeniami, które są dla nich pozytywnym przeżyciem, a wszystko to właśnie za sprawą nauczyciela, który obdarza je również zainteresowaniem, którego niekiedy brakuje w domach, ponieważ rodzice nastawieni na karierę zawodową nie mają na tyle czasu aby móc go, w stopniu wystarczającym, poświęcić swoim pociechom. Należy pamiętać, że nasz autorytet w oczach podopiecznych w sposób znaczący pomaga w procesie kształcenia, dla samych pedagogów zaś świadomość tego, iż jesteśmy osobą znaczącą pomaga w przewyżnianiu wielu problemów, na końcu których staje wypalenie zawodowe. Trzeba mieć na uwadze jednak to, że doprowadzenie do stanu, w którym pedagog staje się autorytetem jest rzeczą trudną i wymagającą czasu, natomiast bardzo szybko możemy taki autorytet utracić, dlatego też warto pamiętać o podmiotowym traktowaniu uczniów, a ta jedna z ważniejszych kompetencji społecznych nauczycieli będzie bliżej realizacji.

Równie ważną kompetencją społeczną wśród nauczycieli jest *asertywność*, wiązana niekiedy z komunikacją. Jest definiowana również na wiele sposobów, wśród których najbardziej adekwatnym, dla potrzeb niniejszego opracowania, jest ta autorstwa A. Benedikt, która pisze, iż: „postawa asertywna to umiejętność, dzięki której ludzie otwarcie wyrażają swoje myśli, preferencje, uczucia i przekonania, poglądy oraz wartości, bez odczuwania wewnętrznego dyskomfortu, ale jednocześnie nie lekceważąc swoich rozmówców”²⁵. To właśnie dzięki asertywności relacje w komunikacji stają się efektywniejsze, a zatem możemy powiedzieć, iż proces kształcenia staje się lepszy, bardziej skuteczny, założone cele są realizowane szybciej. Również wszelkie procesy komunikacyjne na linii nauczyciel – rodzic dzięki asertywności charakteryzują się większą nośnością. Pedagodzy, którzy w wachlarzu kompetencji społecznych posiadają właśnie dobrze wykształconą asertywność nie skupiają się na opinii innych osób, a co się z tym bezpośrednio wiąże całą swoją energię skupiają na kwestiach dla nich istotnych, czyli możemy zaryzykować stwierdzenie, iż nauczyciel asertywny skupiający się na procesie kształcenia odnosi lepsze rezultaty swojej pracy.

Właśnie asertywność w znacznym stopniu widoczna jest w modelu komunikacji nauczycieli. Jeżeli nauczyciel może pochwalić się umiejętnością asertywnego porozumiewania się, to ma znacznie ułatwioną sytuację podczas trudnych rozmów. Taki asertywny komunikat zakłada, że podczas konwersacji, zachowujemy szacunek dla swojego rozmówcy, a nasze wypowiedzi są jasne oraz klarowne, brak jest w nich również podtekstów, a w trudnych sytuacjach osoba

²⁴ R. Arends, *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994, s. 34.

²⁵ A. Benedikt, *Asertywność jako proces skutecznej komunikacji*, Wrocław 2003, s. 9.

koncentruje się tylko i wyłącznie na problemie. Nieasertywne osoby zaś w swoich wypowiedziach poddają ocenie innych, krytykują, a co się z tym wiąże są niekonstruktywne, bardzo często zdarza się, że z powodu bezsilności w sposobie komunikacji przekraczają bardzo cienką granicę terytorium psychologicznego swego rozmówcy²⁶.

Dla nauczycieli właśnie asertywność jest szczególnie ważną kompetencją społeczną, bowiem wielokrotnie poddają oni ocenie postępy i zachowania swoich uczniów, niekiedy również ich brak, który zasługuje na krytykę. Jednakże trzeba pamiętać, że krytyka grona pedagogicznego powinna być krytyką konstruktywną, która może wystąpić tylko i wyłącznie wtedy, kiedy nauczyciel w „bukiecie” swych kompetencji ma właśnie asertywność.

Równie ważną kompetencją społeczną jest *radzenie sobie ze stresem*. Jest to kompetencja istotna, bowiem jednostka uwikłana w dany problem nie jest w stanie owocnie pracować i radzić sobie z różnorodnymi trudnymi sytuacjami. Stres w sposób bezpośredni wiąże się ze zjawiskiem wypalenia zawodowego. Praca z ludźmi, a w szczególności z dziećmi i młodzieżą jest szczególnie interesująca, ale też specyficzna, ponieważ oprócz wiadomości, które pedagog przekazuje w sposób jak najbardziej interesujący, powinien on także w tej pracy angażować się w sposób szczególny – oddając część siebie²⁷. Trzeba zauważyć, że zjawisko stresu samo w sobie nie jest czymś negatywnym, ponieważ prowadzi do pobudzenia naszego organizmu oraz działa motywująco. Niebezpieczny staje się wówczas, gdy jest on reakcją na sytuację wyraźnego przeciążenia chronicznym stresem życiowym oraz napięciem emocjonalnym, a także brakiem satysfakcji zawodowej, wtenczas prowadzi do negatywnych skutków zarówno na poziomie biologicznym, psychicznym jak i społecznym²⁸. Należy podkreślić, że do kompetencji społecznych, którymi powinien odznaczać się nauczyciel zaliczyć możemy sposoby radzenia sobie ze stresem, a nie samo zjawisko występowania stresu.

Na podstawie przedstawionych analiz wydaje się, iż istotną kompetencją społeczną, wśród nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, którą można najłatwiej dostrzec, jest *komunikacja*. Zaliczamy ją bezsprzecznie do społecznego przygotowania pedagogów, ponieważ zawód nauczyciela, z którym nierozzerwalnie związany jest proces kształcenia opiera się na komunikacji, aby mogła ona wystąpić muszą pojawić się trzy komponenty wśród których wyróżniamy: nadawcę i odbiorcę oraz komunikat. Zdolności komunikacyjne, które zaliczają się do kompetencji społecznych nauczyciela możemy zdefiniować jako zespół wiedzy teoretycznej na temat tegoż procesu oraz swoistą umiejętność nadawania, jaki i odbierania komunikatów, ponieważ głównym założeniem tego procesu jest dynamiczny przepływ informacji od jednej osoby do drugiej²⁹. W obszarze zagadnień związanych z edukacją o procesie komunikacji (skupiając się na osobie nauczyciela, pomijając tym samym uczniów i innych pracowników szkoły) możemy mówić na linii:

- nauczyciel – uczeń;
- nauczyciel – rodzic / opiekun ucznia;
- nauczyciel – inny nauczyciel;
- nauczyciel – osoba pracująca w szkole.

²⁶ J. Jarmózek, *Kompetencje ...*, op. cit., s. 222.

²⁷ *Ibidem*, s. 225.

²⁸ S. Tucholska, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli: psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*, Lublin 2009, s. 49.

²⁹ W. Strykowski, *Kompetencje ...*, op. cit., s. 23.

Proces komunikacji, czyli jeden z elementów kompetencji społecznych, występuje niemalże w każdej chwili, ponieważ o komunikacji możemy mówić w dwóch wymiarach: werbalnym, którego podstawą jest słowo mówione oraz niewerbalnym obejmującym nasze gesty, mimikę, pozycję ciała, wzrok, a także wszystko to, co robimy. W szkole, a zwłaszcza w młodszych klasach szkoły podstawowej oraz edukacji przedszkolnej, proces komunikacji służy nie tylko do przekazywania informacji, ale także do wytworzenia dobrego, stabilnego i w miarę bliskiego kontaktu. Kontakt jest efektem bardzo dobrej komunikacji, dlatego też komunikacja wbrew pozorom nie jest łatwym do wypracowania elementem kompetencji społecznych pedagogów.

Kiedy mowa o kompetencjach społecznych nieco zapomniana jest *wyrozumiałość* – tak ważna zwłaszcza w przedszkolu oraz edukacji wczesnoszkolnej. Wyrozumiały nauczyciel jest tak bardzo potrzebny dzieciom, które wkraczają na swoją drogę edukacji. Aby w pełni zrozumieć kiedy możemy określić pedagoga jako wyrozumiałego należy sięgnąć do *Słownika języka polskiego*. Tam dowiadujemy się, iż osoba wyrozumiała to taka, która „umie zrozumieć powody czyichś błędów, a także motywy czyjegoś niewłaściwego postępowania oraz jest skłonna wybaczyć”³⁰. Dlatego też trzeba podkreślić, iż nauczyciel wyrozumiały musi podjąć trud zgłębienia powodów niewłaściwego zachowania swoich uczniów, niejako wczuć się w ich rolę, zrozumieć owo postępowanie, aby następnie móc podjąć dalsze kroki, naprawienia popełnionych błędów, a także wybaczenia takiego postępowania.

Kolejnym niezwykle istotnym elementem kompetencji społecznych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wychowania wczesnoszkolnego jest *współpraca*, która jest definiowana jako: „działalność prowadzona wspólnie przez jakieś osoby (...)”³¹. Na gruncie edukacji możemy mówić o współpracy nauczyciela z uczniami, rodzicami czy też innymi nauczycielami. Jest to istotny element procesu kształcenia, ponieważ dzięki niemu możemy osiągnąć znacznie lepsze wyniki. Na ogół w przedszkolu i edukacji wczesnoszkolnej dzieci i uczniowie bardzo chętnie współpracują z nauczycielem, w głównej mierze za sprawą autorytetu, który zbudował pedagog, w klasach nieco starszych ze współpracą na linii: pedagog – uczniowie bywa różnie. Dobra współpraca z innymi osobami pozwala na pozyskanie innych jednostek potrzebnych do współpracy oraz innych działań zespołowych, dlatego też ta kompetencja społeczna, w wachlarzu nauczycielskich kwalifikacji, jest również bardzo potrzebna; pomaga nie tylko w relacjach z uczniami, ale również rodzicami i opiekunami, którzy coraz bardziej angażują się w drogę edukacyjną swoich pociech.

Kompetencje społeczne warunkują sposób, w jaki rozpoczynamy budowanie relacji z innymi osobami. Można w tym miejscu zaryzykować stwierdzenie, że niejako wszystko rozpoczyna się od reprezentowanego przez nauczycieli (na gruncie edukacji) poziomu empatii, która definiowana jest jako: „umiejętność wczuwania się w stan wewnętrzny drugiej osoby”³². Jest to kompetencja niezwykle ważna, ponieważ każdy pedagog powinien próbować osiągnąć jak najwyższy jej poziom. Związane jest to w głównej mierze z problemami uczniów (dla nich ogromnymi, dla dorosłych błahymi), jeżeli nauczyciel spróbuje się wczuć w sytuację dziecka, będzie w stanie zrozumieć jego zakłopotanie, pomóc mu w jego rozwiązaniu, a także zapobieganiu takim sytuacjom w przyszłości. Nauczyciel pracujący z dziećmi i młodzieżą nie może

³⁰ *Słownik języka polskiego*, pod red. L. Drabik, E. Sobol, Warszawa 2015, s. 349.

³¹ *Ibidem*, s. 345.

³² *Ibidem*, s. 89.

mieć gotowych schematów rozwiązań do wszystkich sytuacji, bowiem każdy problem dziecka jest indywidualny i to właśnie w ten sposób powinniśmy go rozpatrywać.

Zakończenie

Kwestie związane z kompetencjami społecznymi nauczycieli wychowania przedszkolnego oraz edukacji wczesnoszkolnej są tematyką stale rozwijająca się i zależą one w głównej mierze od stanu rozwoju technologii, a także zmian zachodzących nieustannie w społeczeństwie informacyjnym. Szczególnych przemian w zakresie rodzajów i treści (charakteru) poszczególnych kompetencji społecznych doświadczyliśmy na przełomie XX/XXI wieku. Tematyka ta jest niezwykle interesująca, a za sprawą dynamicznego rozwoju współczesnego świata należy ciągle poddawać to zagadnienie wielorakim analizom i badaniom.

Bibliografia

- Arends R., *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994.
- Benedikt A., *Asertywność jako proces skutecznej komunikacji*, Wrocław 2003.
- Czerepaniak-Walczak M., *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Szczecin 1994.
- Dylak S., *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań 1995.
- Goźlińska E., Szłosek F., *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, Radom 1997.
- Jarmózek J., *Kompetencje społeczne nauczyciela, a skuteczność pracy w szkole*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 30.
- Malec A., *O przestrzeniach profesjonalnych kompetencji współczesnego nauczyciela*, [w:] *Kompetencje zawodowe nauczyciela w teorii i praktyce*, pod red. Z. Załony, Nowy Sącz 2013.
- Nęcka E., *Inteligencja. Struktura – geneza – funkcje*, Gdańsk 2003.
- Oblubiński A. (red.), *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?* Toruń 2012.
- Okoń W., *Kształcenie*, [w:] *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1984.
- Oleśniak P., *Kompetencje – uzgodnienia terminologiczne*, [w:] *Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje*, pod red. E. Przygońskiej, Toruń 2010.
- Salata E., *Realizacja kompetencji nauczycielskich w opinii badanych nauczycieli*, [w:] *Kompetencje komunikacyjne nauczyciela jako droga do sukcesu wychowawczego*, pod red. F. Mezihorák, Nakladatelství Votobia Praha, Olomouc 2003.
- Sęk H., *Spoleczna psychologia kliniczna*, Warszawa 2000.
- Słownik języka polskiego*, pod red. L. Drabik, E. Sobol, Warszawa 2015.
- Strykowski W., *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, „Neodidagmata” 27/28, Poznań 2005.
- Strykowski W., *Szkola współczesna i zachodzące w niej procesy*, [w:] *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, pod red. W. Strykowskiego, J. Strykowskiej, J. Pielachowskiego, Poznań 2005.
- Tomaszewski T., *Z pogranicza psychologii i pedagogiki*, Warszawa 1970.
- Tucholska S., *Wypalenie zawodowe u nauczycieli: psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*, Lublin 2009.
- Zimny J., *Współczesny model autorytetu nauczyciela*, Lublin 2006.